

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ІСПАНСЬКИЙ ЛЕКЦІЙНИЙ ДИСКУРС ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
У 1930-Х РОКАХSPANISH LECTURE DISCOURSE ON SOCIAL PEDAGOGY
IN THE 1930S

У статті порушено проблему змісту іспанського лекційного дискурсу зі соціальної педагогіки у 1930-х роках. Наведено приклади публічних лекцій іспанських освітян, що викладалися у 1930-х роках у наукових товариствах, освітніх інституціях, на робітничих зібраннях, учительських зустрічах та присвячувалися проблематиці соціальної педагогіки та соціального виховання. Констатовано, що впродовж 1930-х років інтерес педагогічної громадськості у різних кутках Іспанії до питань, пов'язаних із соціальною педагогікою, тільки наростав. Цьому значно сприяло проведення освітніх реформ у період Другої Республіки (1931–1939).

Іспанський лекційний дискурс із соціальної педагогіки у 1930-х роках був представлений як добре знайомими педагогами й публіцистами (Леонор Серрано, Кармен де Бургос, Хуан Зарагвета, Хосе Ейялар, Акіліно Медіна та інші), так і маловідомими освітянами (зокрема, Фермін Лосада, Мануель Галес, Ніколас Есканілья, Сеферіно Перес, Роман Санчес, Фернандо Леаль та багато інших).

З'ясовано, що у лекційному дискурсі зі соціальної педагогіки освітянами Іспанії у 1930-х роках були поставлені нові значимі наукові питання, як-то: питання про особистість у взаємозв'язку з навколишнім середовищем; соціальне виховання в школі та у післяшкільній роботі; співвідношення соціальної педагогіки і педагогічної соціології тощо. Іспанський лекційний освітянський дискурс 1930-х років пронизаний рефлексіями стосовно історичного й актуального значення соціально-педагогічної науки. У ньому відбилися прагнення іспанських інтелектуалів пояснити роль суспільно-політичного (громадянського) виховання у формуванні людської особистості, розкрити феномен особистості як частки соціального цілого, визначити ті просвітницькі шляхи й засоби, що вможливають досягнення суспільної гармонії та соціальної справедливості.

Ключові слова: іспанський лекційний дискурс, іспанські освітяни, соціальна педагогіка, соціальне виховання, формування люд-

ської особистості, освітні реформи, Друга Республіка.

The article raises the issue of the content of the Spanish lecture discourse on social pedagogy in the 1930s. Examples of public lectures by Spanish educators that were given in the 1930s in scientific societies, educational institutions, at workers' meetings, and teachers' meetings and were devoted to the problems of social pedagogy and social education are presented. It is stated that during the 1930s, the interest of the pedagogical community in various parts of Spain in issues related to social pedagogy only grew. This was significantly facilitated by the implementation of educational reforms during the Second Republic (1931–1939).

The Spanish lecture discourse on social pedagogy in the 1930s was presented by both well-known educators and publicists (Leonor Serano, Carmen de Burgos, Juan Zarageta, Jose Eyaralar, Aquilino Medina, and others), and by little-known teachers (in particular, Fermín Losada, Manuel Gales, Nicolas Escanilla, Ceferino Perez, Roman Sanchez, Fernando Leal, and many others).

It was found that in the lecture discourse on social pedagogy by Spanish educators in the 1930s, new significant scientific questions were raised, such as: the question of the personality in its relationship with the environment; social education in school and in after-school work; the relationship between social pedagogy and pedagogical sociology, etc. The Spanish educational discourse of the 1930s is permeated with reflections on the historical and current significance of socio-pedagogical science. It reflected the aspirations of Spanish intellectuals to explain the role of socio-political (civic) education in the formation of the human personality, to reveal the phenomenon of the personality as a part of the social whole, and to identify those educational ways and means that make it possible to achieve social harmony and social justice.

Key words: the Spanish lecture discourse, Spanish educators, social pedagogy, social education, the formation of the human personality, educational reforms, the Second Republic.

УДК 37.013.42(460)"1930/1939"
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/90.1>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Зайченко Н.І.,
orcid.org/0000-0002-4961-4711
докт. пед. наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Із проголошенням Іспанської Республіки 14 квітня 1931 року було дано значний поштовх освітньому реформуванню у державі. Іспанська педагогічна громадськість відчула велетенське натхнення. Зорганізовувалися численні курси вдосконалення вчительства, педагогічні конгреси, на зібрання робітничих товариств запрошувалися знані освітяни та вчені. Проблематика лекційних виступів стосувалася переважним чином соціальної

педагогіки, у якій вбачали найбільш прогресивний новітній напрям педагогічної науки.

Від 1920-х років світова педагогіка переорієнтовувалася на нову соціалізаційну (соціологічну) парадигму з її опорою на організаційний та технологічний вектори виховання особистості. У педагогічній теорії 1930-х років ця парадигма проявлялася вельми виразно. Детальніше змісти парадигм в історії педагогіки окреслено в статті [1].

Іспанська преса 1930-х років рясніла повідомленнями про лекційні освітянські дискурси із соціальної педагогіки та соціального виховання. Йдеться не виключно про мадридські періодичні видання (наприклад, часописи «Сучасна школа», «Бюлетень Вільного Інституту просвітництва», газети «Ла Тьерра» (ісп. «Земля»), «Ель Соль» (ісп. «Сонце») та інші), але також про провінційні (зокрема, газети «Голос Астурії», «Голос Арагону», «Голос Кантабрії», «Вісник Самори», «Останні новини», «Провінції», «Ліберал» тощо). В окремих випадках суттєво деталізувалися дані про зміст лекції, її призначення, про сприйняття лекційної промови слухачами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Детальному вивченню історичних аспектів становлення і розвитку соціальної педагогіки в Іспанії присвячені наукові публікації знаних іспанських дослідників Х. Кінтани Кабанаса (J. Quintana Cabanas), П. Фермосо Естебанеса (P. Feroso Estebanez), А. Тіани Феррера (A. Tiana Ferrer), Х. Каріде Гомеса (J. Caride Gomez), Х. Саеса Каррераса (J. Saez Carreras), С. Торіо Лопес (S. Torio Lopez) та інших.

Вивчення іспанського лекційного дискурсу зі соціальної педагогіки у 1930-х роках здійснювалося у контексті історико-педагогічного дослідження освітніх процесів (Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Майборода та інші), порівняльного аналізу закордонного досвіду педагогічної теорії і практики (Т. Левченко, О. Локшина, О. Матвієнко та інші), філософського осмислення педагогічних й освітніх феноменів (А. Бойко, В. Луговий, В. Шевченко та інші), багатофакторного виміру історичних тенденцій становлення і розвитку світової соціальної педагогіки (Н. Сейко, Н. Чернуха, Л. Штефан та інші).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні наукові розвідки іспанських дослідників з історії соціальної педагогіки, лекційний освітянський дискурс із соціальної педагогіки в Іспанії першої половини ХХ століття фактично системно не вивчався. Дослідження змісту, характеру, масштабності, значення іспанського лекційного дискурсу із соціальної педагогіки зазначеного історичного періоду вможливило би набагато повніше розуміння реалій, у яких нагромаджувалося соціально-педагогічне знання в європейських педагогічних теорії та практиці.

Мета статті – з'ясувати зміст іспанського лекційного дискурсу зі соціальної педагогіки у 1930-х роках; навести приклади публічних лекцій іспанських освітян із соціальної педагогіки та соціального виховання, що викладалися у 1930-х роках.

Виклад основного матеріалу. 13 грудня 1930 року знана барселонська інспекторка початкової освіти Леонор Серрано (Leonor Serrano de Xandri) у Будинку вчителя представила лекцію

на тему «Нові матеріали до вивчення соціальної педагогіки». У замітці про захід вказувалося, що особистість лекторки та заявлена нею тема доповіді привернули неабияку увагу. На лекцію завітали інспектори сеньйори Руеда (Rueda) і Лампреаве (Lampreave), сеньйорита Трінксе (Trinxhe), керівник технічної консультативної служби з культури міської ради сеньйор Айнанд (Ainand).

Зміст лекції Леонор Серрано передбачав дві частини: у першій частині акцент робився на висвітленні питання про особистість у взаємозв'язку з навколишнім середовищем, на соціальній функції індивіда; у другій частині – «особистість розглядалася в соціальній абстракції», спираючись на розуміння внутрішніх мотивів людини діяти в спільноті. У висновках лекції зазначалося про прихильність доповідачки до ідей наторпівської філософської школи соціальної педагогіки, про бачення нею підвалин спільності та солідарності у праці, кооперації, релігії та гуманістичному почутті в суспільстві.

«Лекторка викладала майстерно, з властивим їй індивідуальним стилем, заслужила бурхливі оплески та вітання аудиторії наприкінці цікавої та глибоко продуманої промови», – стверджувалося у барселонській газеті «Ель Діа Графіко» (El Dia Grafico, 16 грудня 1930 року) [2, с. 6].

18 травня 1931 року розпочався просвітницький курс у Валенсійському Комерційному товаристві. Перша лекція курсу на тему «Громадянське виховання» була запропонована викладачем трудової школи доном Хуліо Мілего (Julio Milego). Наступна лекція «Концепт власності у праві» адвоката сеньйора Хосе Манаута (Jose Manaut Nogues) передбачалася 25 травня 1931 року [3, с. 7].

У № 4727 барселонської газети «Ель Діа Графіко» (El Dia Grafico, 5 листопада 1931 року) повідомлялося, що в суботу 7 листопада 1931 року у Барселонському Ліцеї-клубі відбудеться урочисте відкриття «курсу із суспільно-політичного виховання» [4, с. 2]. Першу лекцію курсу на тему «Професійна орієнтація жінки» викладатиме Еміліо Міра (Emilio Mira). У подальшому, у листопаді – грудні планувалися, зокрема, лекції «Міське управління та соціалізація служб» Хосе Пі (Jose Pi Sunyer), «Голос жінки у новій Конституції» Карлоса Сольдевіли (Carlos Soldevila), «Право робітниці» Мануеля Морета (Manuel Serra y Moret), «Жінка та політика» Хайме Агуаде (Jaime Aguade), «Жіноча праця за новими соціальними Кодексами» Леонор Серрано (Leonor Serrano), «Анархізм та соціалізм» Іларіо Арландіса (Hilario Arlandis), а у січні – лютому 1932 року – лекції «Приватна економіка і колективна економіка» Хосе Тальяди (Jose Tallada), «Демократія та автократія» Луїса Компаніса (Luis Companys), «Криза капіталізму» Хайме Міравітьєса (Jaime Miravittlas), «Жінки перед викликами Республіки» Марії-Луїси Наварро (Maria Luisa

Navarro de Luzuriaga), «Освіта жінки у новому суспільстві» Долорес де Бестейро (Dolores Cebrian de Besteiro) та інші [4, с. 2].

14 листопада 1931 року очільник Інституту середньої освіти Кангасу-де-Онїс Фермін Лосада (Fermin Losada) викладав лекцію «Сучасні педагогічні орієнтації та їх наслідки» у Товаристві ремісників селища Арріондас. У ході лекції висвітлювалися питання: 1. Соціальна педагогіка; 2. Суспільна гармонія; 3. Проблема культурної підготовки людини.

Виступ освітянина був із великим інтересом зустрінутий слухачами, як повідомлялося у замітці про захід у газеті «Голос Астурії» (La Voz de Asturias, 19 листопада 1931 року) [5, с. 4].

Освітянин Мануель Галес (Manuel Gales) 5 травня 1932 року у Центрі Леріди викладав лекцію «Платон і соціальна педагогіка» [6, с. 4].

Іншу лекцію на тему «Соціальна педагогіка» Мануель Галес читав на зібранні сільськогосподарського товариства у Барбері на початку лютого 1934 року [7, с. 7].

Наприкінці травня 1932 року у Сарагоському університеті було zorganizовано педагогічні курси. Викладач факультету права сеньйор Луньо (Luño) підготував три лекції із соціальної педагогіки [8, с. 2].

18 і 19 липня 1932 року викладач учительської нормальної школи Саламанки Ніколас Есканілья (Nicolas Escanilla) проводив лекції на тему «Соціальна педагогіка» у Саламанкському університеті. Ці заходи були організовані університетом для вчителів Касересу та Авіли [9, с. 2].

25 липня 1932 року, у день Сантьяго, кордовський публіцист Акіліно Медіна (Aquilino Medina) виступав із лекцією на тему «Соціальна педагогіка» у Робітничому Товаристві [10, с. 8].

У м. Пуебла-де-Санабрія впродовж тижня з 18 до 25 вересня 1932 року передбачався курс вдосконалення для вчителів. У програмі курсу серед інших лекцій були заявлені лекції «Основи соціальної педагогіки. Трудова школа» та «Практика школи дії» інспектора початкового навчання Хуана Гарсії (Juan Garcia y Garcia) [11, с. 3].

8 жовтня 1932 року на зібранні Республіканського Гуртка у Мадриді з доповіддю «Соціальне виховання» виступала відома іспанська письменниця Кармен де Бургос (Carmen de Burgos). Несподівано лекторка знепритомніла. Лікарі, що знаходилися поблизу, надали необхідну екстрену допомогу, констатували серцеву недостатність, однак Кармен де Бургос померла. За кілька миттєвостей до смерті письменниця прошепотіла: «Помираю щасливою, тому що помираю у Республіці та з тріумфом моїх ідей. Сеньйори, проголосуйте разом зі мною «Хай живе Республіка!» [12, с. 8].

У № 784 мадридської газети «Земля» (La Tierra, 26 червня 1933 року) повідомлялося про

організацію зібрання 28 червня 1933 року, присвяченого соціальній педагогіці та світськості школи, групою світських учителів, приналежних до Федерації працівників освіти [13, с. 3].

19 жовтня 1933 року у Барселоні відбулося відкриття конгресу зі соціального виховання, організованого барселонським Атенеєм [14, с. 16].

У ході конгресу були представлені доповіді Хоакіна Мауріна (Joaquín Maurín) «Народний університет і суспільні ідеали», Х. Пуїга Ферретера (J. Puig y Ferrer) «Естетична культура робітників», Мігеля Сантало (Miguel Santalo) «Педагогічні місії, стипендії на навчання, відрядження для робітників», Рамона Торрохи (Ramon Torroja) «Соціальне виховання в школі»; Луїса Серта (Luis Sert) «Гігієна дому та школи у зв'язку з містом» та багато інших [15, с. 1].

25 січня 1934 року у Робітничому Центрі культури Пальми-де-Майорки відбулося відкриття лекторію. Першу лекцію для трудівників на тему «Соціальне виховання» викладав знайомий освітянин Хосе Ейяралар (Jose Eyaralar). Провідна ідея лекції полягала в обґрунтуванні значення єдності серед трудівників та соціальних й освітніх засобів її досягнення [16, с. 4].

Шкільний учитель Роман Санчес (Roman Sanchez Hernandez) 2 березня 1934 року викладав лекцію «Суспільна солідарність і солідарне виховання» у залі Модерного театру Галіндусте. У ході лекції висвітлювалися деякі аспекти соціальної педагогіки, зокрема йшлося про освітні можливості у справі досягнення суспільної солідарності. У замітці про захід наголошувалося, що лектор продемонстрував глибокі знання педагогіки, психології та філософії [17, с. 7].

4 березня 1934 року інспектор освіти Хуан Капо (Juan Caro) у Просвітницькому Центрі м. Поррерас читав лекцію на тему «Соціальне виховання». На захід зібралася велика аудиторія, були присутні сеньйори алькальд Габріель Барсело (Gabriel Barcelo) та президент міської ради з початкової освіти Хуан Мора (Juan Mora). Йшлося про велике значення освіти у піднесенні держави та розвитку суспільства [18].

У неділю 17 червня 1934 року освітянин Сеферіно Перес (Ceferino Perez) у Вільяелес-де-Вальдавія викладав лекцію на тему «Соціальне виховання». Лекція мала великий успіх [19, с. 2].

21 червня 1934 року на зібранні Асамблеї шкільної взаємодопомоги у Мадриді інспектор початкового навчання, сеньйор де Вега (Juvenal de Vega) представив доповідь, у якій порушував численні питання соціальної педагогіки. Зокрема, освітянин наголошував, що сучасна педагогіка має соціально-педагогічний вимір, а одним із найважливіших завдань іспанської національної соціальної педагогіки має бути плекання дитячої солідарності [20, с. 4].

У Робітничому товаристві соціальних студій у м. Вільяфранка Басіліо де Рубі (P. Basilio de Rubi) на початку липня 1934 року розповідав про організацію різних просвітницьких гуртків. На заході були присутні представники робітничих організацій [21, с. 3].

У Кантабрійському коледжі на другу половину липня 1934 року впроваджувалися шкільні літні курси. Для вчителів передбачалися курси «Соціальне виховання та післяшкільна робота» під керівництвом викладача Енріке Еррери (Enrique Herrera), «Реформа середньої освіти» дона Луїса Ортіса (Luis Ortiz) та інші з 19 до 31 липня [22, с. 2].

Федерація Друзів просвітництва у Мадриді організувала серію заходів під назвою «Четвертий тиждень педагогічних студій» з 27 грудня 1934 року до 1 січня 1935 року. Зокрема, передбачалися лекції «Сучасна філософія педагогіки» Хуана Зарагуети (Juan Zaragüeta), «Підготовка вчителівства» Ісідро Альмасана (Isidro Almazan), «Нова середня школа у Франції, Ірландії та Англії» Енріке Еррери (Enrique Herrera), «Громадянсько-патріотичне виховання у жіночій середній освіті» Марії Діас-Хіменес (Maria Diaz-Jimenez), «Практичне заняття громадянського виховання у сільській школі» Долорес Наверан (Dolores Naveran), «Педагогічний рух у Женеві» Хуана Тускета (Juan Tusquet) та багато інших [23, с. 11].

Викладач Мадридського університету Хуан Зарагуета (Juan Zaragüeta у Bengoechea) у лекційному дискурсі «Проблеми соціальної педагогіки» (Revista de psicología i pedagogia, 1934), вказавши на відмінності двох наукових дисциплін – соціальної педагогіки і педагогічної соціології, визначив, що соціальна педагогіка має справу з проблемами, які відображають «залежність двох коефіцієнтів – суспільної вітальності та соціального виховання» [24, с. 192]. Ця залежність виявляється в тому, що виховання здійснюється задля суспільного життя та за його допомогою. Виховання виконує в суспільстві дві функції: дифузну, яка реалізується за допомогою колективного духу мас, та систематичну, котра полягає в організації виховного процесу в освітніх установах. Першу з цих функцій Хуан Зарагуета вважав найзначнішою, а її силу величезною.

«У суспільному житті ми зустрічаємося зі звичаями; у політичному житті – з політичною організацією; у правовому – із законним режимом. Усе це формує зовнішню архітектуру суспільного життя. Проте цікава не зовнішня сторона, а внутрішнє наповнення цієї архітектури», – розмірковував педагог [24, с. 195].

На погляд Хуана Зарагуети, для визначення концепту «соціального» необхідно застосовувати феноменологічний метод, адже він уможливорює розуміння зв'язку індивідуального досвіду з соціальним, осмислення того, наскільки людський досвід є індивідуальним та суспільним.

Соціальний факт як досвід у його соціальній якості може бути визначений через систему знаків, які індивід здатний отримувати й інтерпретувати. У цьому випадку наявні два моменти: екстеріоризація та інтеракція. Це означає, що зв'язок, який ще не є соціальним, може вже бути інтеріндивідним. А суто соціальний зв'язок виникає тоді, коли здійснюється екстеріоризація досвіду індивіда як члена певної групи, тобто коли через індивідуальну душу виявляється система екстеріоризованих відносин. Ці відносини природно є міжгруповими, інтерсоціальними. Отже, «суспільство – це індивід більшої величини», – робив висновок Хуан Зарагуета [24, с. 191–192].

Інспектор початкового навчання Фернандо Леаль (Fernando Leal) у березні 1936 року виступав із доповіддю «Соціальне виховання» на зібранні Балеарської республіканської партії в Ешампле. Промовець доводив, що теперішня Іспанія, прагнучи до ідеалів соціального виховання та соціальної справедливості, має перетворити національну школу на всезагальну, на «школу для всіх». Наголошував він і на тому, що республіканська Іспанія має забезпечити гідні умови життя та праці для всіх громадян [25, с. 4].

У газеті «Голос Кантабрії» (La Voz de Cantabria, 6 січня 1937 року) повідомлялося: «Сьогодні о восьмій годині вечора на сантандерському радіо представлятиметься чергова лекція з циклу, організованого Загальним Управлінням народної освіти, котру читатиме відомий у місті вчитель Діонісіо Руїс (Dionisio Ruiz Gil) та яка висвітлюватиме тему «Вплив школи на прийдешнє народу» [26, с. 2].

У повідомленні підкреслювалося, що лекція присвячена соціально-педагогічній темі і має викликати інтерес у містян [26, с. 2].

28 березня 1937 року сеньйорита Марта Мартінес (Marta Martinez) викладала лекцію на тему «Суспільна діяльність учителя. Соціальне виховання дитини. Теорія. Практика. Індивідуальне вдосконалення, засноване на суспільному вдосконаленні» для католицького вчителівства Саламанки. У ході лекції акцент робився на завданнях соціального виховання, що нарівні з моральним вихованням має узгоджуватися з християнською доктриною і сприяти індивідуальному та суспільному поліпшенню [27, с. 4].

Канонік кафедрального собору Бурго-де-Осма Філіберто Пардо (Filiberto Diez Pardo) представив оригінальну доповідь про соціальне, патріотичне й моральне виховання в Іспанії на зібранні Іспанської Традиціоналістської Фаланги в Альмасані 11 червня 1939 року [28, с. 1].

Висновки. Іспанський лекційний дискурс із соціальної педагогіки у 1930-х роках – неоціненне історико-педагогічне джерело. У ньому сповна відбився дух часу Другої Республіки в Іспанії. У лекційних промовах іспанських освітян, присвячених

соціальній педагогіці, на передній план вийшли питання про соціально-політичне (громадянське) виховання, формування особистості як частки соціального цілого, про досягнення просвітницькими засобами суспільної гармонії та соціальної справедливості.

Для іспанського лекційного освітняського дискурсу зі соціальної педагогіки у 1930-х роках були характерні свої особливості. По-перше, тяжіння іспанських інтелектуалів до осмислення та синтезування соціально-педагогічних ідей, висловлених наприкінці XIX – у першій третині XX століття. По-друге, обґрунтування нових підходів до соціального виховання, суспільно-політичного (громадянського) виховання, формування людської особистості. По-третє, розширення тематики в полі дослідження соціальної педагогіки (зокрема, лекційні промови про соціальне виховання в школі та післяшкільній педагогічній роботі). Нарешті, орієнтація на ідеологеми Другої Іспанської Республіки, що закономірно приводило іспанських педагогів до постановки питань про культурно-просвітницькі можливості досягнення соціальної рівності та суспільної справедливості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Zaichenko N. I. Two paradigms in the history of pedagogy. *Actual Issues of Modern Science. European Scientific e-Journal*. Ostrava, 2025. № 37. P. 103–109. DOI: 10.47451/soc2025-05-01.
2. De enseñanza. Sobre pedagogia. La conferencia de Doña Leonor Serrano. *El Dia Grafico*. Barcelona, Martes 16 de diciembre de 1930. № 4451, año XIX. P. 6.
3. Cursillo de educacion social. *Las Provincias*. Valencia, Jueves 21 de mayo de 1931. № 20160, año 66. P. 7.
4. Lyceum Club de Barcelona. Orden del curso. *El Dia Grafico*. Barcelona, Jueves 5 de noviembre de 1931. № 4727, año XX. P. 2.
5. Arriendas. Conferencia de Don Fermin R. Losada. *La Voz de Asturias*. Oviedo, Jueves 19 de noviembre de 1931. № 2678, año IX. P. 4.
6. De ayer a hoy. *El Dia Grafico*. Barcelona, Jueves 5 de mayo de 1932. № 4863, año XX. P. 4.
7. Conferencia en Barbera. *El Dia Grafico*. Barcelona, Martes 6 de febrero de 1934. № 5411, año XXII. P. 7.
8. Universidad de Zaragoza. Plan de trabajos. *El Defensor Escolar*. Soria, 28 de mayo de 1932. № 1413, año XXIX. P. 2.
9. Los cursillos de seleccion del Magisterio en la Universidad de Salamanca. Ultima semana. *Heraldo de Zamora*. Miercoles 20 de julio de 1932. № 11585, año XXXVI. P. 2.
10. Nueva Carteya. Mitin. *La Voz*. Cordoba, 31 de julio de 1932. № 4945, año XIII. P. 8.
11. Cursillo de perfeccionamiento para maestros en Puebla de Sanabria. *La Mañana. Diario republicano*. Zamora, Sabado 10 de septiembre de 1932. № 12, año I. P. 3.
12. Carmen de Burgos ha muerto gritando viva la Republica. *El Liberal*. Sevilla, Domingo 9 de octubre de 1932. № 11986, año XXXII. P. 8.
13. Mitin de pedagogia social. *La Tierra*. Madrid, Lunes 26 de junio de 1933. № 784, año IV. P. 3.
14. Acto cultural. Ayer se celebrou solemnemente la inauguracion del congreso de educacion social. *El Dia Grafico*. Barcelona, Viernes 20 de octubre de 1933. № 5318, año XXI. P. 16.
15. Comas M. El congreso de educacion social. *El Dia*. Palma de Mallorca, Jueves 9 de noviembre de 1933. № 3862, año XIII. P. 1.
16. En el Centro Cultural obrero. *La Ultima Hora*. Palma de Mallorca, Jueves 1 de febrero de 1934. № 12500, año XLI. P. 4.
17. De Galinduste. Conferencias culturales. *El Adelanto. Diario de Salamanca*. Sabado 3 de marzo de 1934. № 15293, año L. P. 7.
18. Una conferencia. D. Juan Capo en el Centro Instructivo de Porreras. *La Ultima Hora*. Palma de Mallorca, Viernes 9 de marzo de 1934. № 12530, año XLI. P. 1–2.
19. Villaeles de Valdavia. *El Diario Palentino*. 26 de junio de 1934. № 15193, año LIII. P. 2.
20. La Asamblea de mutualidades escolares. La interesante ponencia del inspector jefe de primera enseñanza Sr. Vega. *El Sol*. Madrid, Viernes 22 de junio de 1934. № 5258, año XVIII. P. 4.
21. Movimiento social obrero. *Correo de Mallorca. Diario Catolico*. Palma de Mallorca, Lunes 9 de julio de 1934. № 7664, año XXV. P. 3.
22. En el Colegio Cantabro. Cursos de verano. *El Cantabrico*. Santander, Viernes 13 de julio de 1934. № 13798, año XL. P. 2.
23. Cuarta semana pedagogica. *La Voz de Aragon*. Zaragoza, Jueves 27 de diciembre de 1934. № 2829, año X. P. 11.
24. Zaragueta J. Problemas de la pedagogia social. *Revista de psicologia i pedagogia*. 1934. Vol. II. № 6, maig. P. 190–198.
25. Educacion social. Conferencia dada por el inspector de primera enseñanza D. Fernando Leal en «Esquerra Republicana Balear, Eixampla». *La Ultima Hora*. Palma de Mallorca, Jueves 26 de marzo de 1936. № 13055, año XLIII. P. 4.
26. Notas y comunicados oficiales. Direccion General de Instruccion Publica. *La Voz de Cantabria*. Santander, Miercoles 6 de enero de 1937. № 3702, año XI. P. 2.
27. Vegas Arranz S. Cursillo intensivo de formacion profesional de maestros catolicos. Segunda conferencia. *El Adelanto. Diario de Salamanca*. Domingo 28 de marzo de 1937. № 16233, año LIII. P. 4.
28. Los camaradas Paulino Rebollo y Vicente Serna, pronunciaron vibrantes discursos. *Labor*. Soria, Lunes 12 de junio de 1939. № 469, año VI. P. 1.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025